

Місто в умовах глобального збройного конфлікту. Огляд конференції «Множинність виходів з війни: досвід міст Східного фронту» (28-29 серпня 2018 р., м. Львів)

Круглі дати завжди добра підстава підбити підсумки та наслідки тої чи іншої події. 2018 рік багатий на подібні приводи. Тут і завершення Першої світової війни (принаймні для західних країн), ювілеї проголошення (відродження) незалежних держав, що постали на уламках імперій та роковини громадянських конфліктів, що мали далекосяжні наслідки. В кінці серпня у Львові відбувся захід, що мав на меті аналіз та порівняння міського досвіду виходу з війни, зміни влади (влад) та громадянських конфліктів в Центральній-Східній Європі. Міжнародна конференція «Множинність виходів з війни: досвід міст Східного фронту» відбулась 28–29 серпня 2018 року¹. В роботі шести панелей взяли участь більше двадцяти істориків із Німеччини, Польщі, США, Канади, Литви, Росії, Угорщини, Естонії та України. Зокрема, серед учасників були такі знані науковці як Джошуа Санборн (Joshua Sanborn), Гвідо Хаусман (Guido Hausmann), Сергій Стельчик, Пйотр Шланта (Piotr Szlanta), Крістоф Мік (Christoph Mick) та «жива легенда» досліджень Першої світової та політики пам'яті – Джей Вінтер (Jay Winter). Захід було організовано спільними зусиллями Центру міської історії Центрально-Східної Європи (Львів), кафедри історії Києво-Могилянської академії (Київ), Університету Вікторії (Вікторія, Канада).

В рамках конференції також відбулись круглий стіл «Народження нового світу: міські досвіди в Східній Європі після 1917» та публічна лекція Джея Вінтера «The Conflict that Did Not End: The Second Great War, 1917–1923», про що детальніше йтиметься нижче.

Протягом двох днів учасники презентували доповіді про життя міст та в місті протягом означеного періоду. На перший погляд досвід тривалого перебування в кордонах великих держав мав би призвести до відносно подібного досвіду «проживання» війни та подолання її наслідків. Втім, східноєвропейська ситуація була особливою саме з огляду на імперську спадщину: зокрема, різні підходи в адмініструванні регіонів

та строкате етнічне середовище. В свою чергу, прифронтове розташування та окупація, колапс суспільного порядку, неоднаковий ступінь розвитку самоврядних структур та етнічної інтеграції безумовно мали свій вплив на подальший перебіг подій. Революції народжуються в містах, отже, так чи інакше на них впливають і (якоюсь мірою) зумовлюють простір та процедури міського життя. Дослідження міського повсякдення часів війни та революції важливе для розуміння епохи, власне революційних подій та наступного за ними періоду. Міські практики, що виникли у часи війни, «перекочували» в революційну добу та продовжили своє існування пізніше. Саме ці фактори змушують дослідників уважніше ставитись саме до локальних кейсів.

Навіть в рамках однієї державної структури маємо справи з кардинально відмінними історіями. Доповіді присвячені Варшаві, Лодзі, Талліну та Харкову чудово це ілюструють. Пйотр Шланта (Piotr Szlanta, Польща) презентував відносно дисциплінований процес переходу влади у Варшаві 1918 року як наслідок узгодженої позиції міських діячів та політичних лідерів та консенсусу щодо ключової ролі міста в майбутній польській державі. Разюче контрастує з цим досвід Харкова, міста що переживало бурхливі урбанізаційні процеси напередодні війни та не мало усталених традицій самоврядування. Нахтігаль Райнхард (Nachtigal Reinhard, Німеччина) представив картину поступового занепаду, зробивши акценти на розладі міських структур, неможливості справитись з напливом біженців та зародженням внутрішніх соціальних конфліктів. Дуже особливий приклад з півночі Російської імперії презентував Карстен Брюггеман (Karsten Bruggemann, Естонія). Війна стала фактором, що сприяв піднесенню естонської громади міста, що традиційно поступалась ресурсами та впливом місцевим німцям. Втім, це не відобразилось на інтеграції всередині самої громади. Лише загроза громадянської війни, особливо приклад сусідньої Фінляндії, підштовхнула до пошуків політичного

¹ Див. тут: <https://www.lvivcenter.org/uk/conferences/conferences/2612-18-03-01-the-multiplicity-of-exits-from-the-war-the-experience-of/>

та суспільного компромісу, що призвів до самосування військових та проголошення нової незалежної держави. Один з дуже небагатьох безкровних сценаріїв в цьому регіоні.

Частина доповідей була присвячена місту як своєрідному архіву де в площах, будівлях та стінах закодовані певні послання. Сергій Єскельчик прослідкував функціональну тяглість міських просторів та генезу Думської площі в Києві як протестного майданчика. Крім того, автор приділив увагу революційному епізоду «суду та повішання» пам'ятника Столипину. До речі, цей сюжет увійде в нову книгу автора. На прикладі Будапешту Мелінда Харло-Чортан (Melinda Harlov-Csortan, Будапешт) проаналізувала як запущена урядом програма комеморації угорських вояків призвела до політизації публічного простору. Литовська дослідниця Раса Чепайтіене (Rasa Cepaitiene, Вільнюс) розповіла про символічне оволодіння втраченим для литовців Вільнюсом. В численних і на диво вигадливих проектах та акціях, інспірованих урядом та громадськістю, польське Wilno перетворювалось на литовський Vilnius – підступно відібраної, стражденної столиці, повернення якої має бути завданням номер один для свідомого громадянина. Окремої згадки заслуговує презентація Стефані Вайсман, присвячена царині запахів (smellscapes) післявоєнного Любліна. Доповідь була частиною ширшого проекту, що має на меті прослідкувати зміни smellscapes протягом всього ХХ століття. Дослідниця розглядає війни та революції з позицій сенсорного досвіду. З матеріалів преси та архівів міської адміністрації постає картина творення польського міста в новій національній державі. Тут, запах стає маркером, інструментом іншування містян. Неприємний, «неправильний» аромат сприймається як осквернення символічної «чистоти» міста, нації, держави, порушення соціального порядку. Запах артикулюється як своєрідна метафора для чужинного етнічного елемента.

На конференції не бракувало якісних та цікавих презентацій, але, на жаль, ми не маємо змоги відзначити усі. Наприкінці варто відзначити дві доповіді, що аналізували природу революційного насильства в місті. Олена Бетлій (Київ) намагалась поєднати, традиційно роз'єднані в українській історіографії, міський та революційний наративи. Досліджуючи жертв першого більшовицького захоплення Києва (зима 1918 р.), історикня показала як змінюється природа самого насилля. Було висвітлено пере-

хід від «усталеного та традиційного» застосування сили при зміні влади до терору як основного інструменту боротьби. Тетяна Портнова (Дніпро) розглянула революційний епізод катеринославської історії, а саме захоплення міста загонами Махна взимку 1919, з позицій протистояння місто-село. Зокрема, дослідниця звернула увагу на антиміську ідеологію самого руху. Махно спромігся організувати численну армію та контролювати великі території. Примітно, що центром свого руху він навмисне обрав селище. Взаємодія міста з селом та супровідні конфлікти мали місце й до війни, втім селянин завжди був в ролі бідного прохача. Війна стала першим військовим досвідом для тисяч селян, а революція зруйнувала усталений соціальний лад і зробила власника зброї господарем ситуації. І ось в січні 1919 року традиційний розподіл змінюється, село «розмовляє» з позиції сили, а місто перетворюється на упосліджену сторону. Т. Портнова аналізує навмисне знищення міської інфраструктури махновцями як символічні акти помсти. Також дослідниця розглянула міфологізацію епізодів насилля та грабунків, що фактично не перевершували попередників та наступників, але міцно засіли в пам'яті містян.

Особливо хочеться відзначити роботу дискусіоністів під час конференції: Гвідо Хаусмана, Джошуа Санборна, Сергія Єскельчика, Крістофа Міка. Їм вдалося накреслити тематичні та методологічні рамки своїх секцій і об'єднати здавалось би важкопоєднувані доповіді в цілком чітку логічну структуру, побачити за локальними випадками глобальні процеси. Коментарі, що лунали, відзначались виваженістю та професіоналізмом.

Як вже згадувалось вище, Джей Вінтер виступив з відкритою лекцією «The Conflict that Did Not End: The Second Great War, 1917–1923» у Львівській міській раді, яка викликала значний інтерес у публіки². Історик переглянув усталену періодизацію Першої світової та запропонував встановити верхньою межею 1923 рік. Ця дата видається придатною з огляду на кілька факторів. На приклад, фактичне завершення громадянської війни на території Радянської Росії, укладення Лозанського договору, що визначив кордони Туреччини. На означення періоду 1917–1923 років вчений запропонував вживати термін Друга велика війна (The Second Great War). Дж. Вінтер звернув увагу аудиторії на зміну природи самого конфлікту в результаті революцій 1917 року. До цього Перша світова являла собою ілюс-

трацію класичного виразу Клаузевіца. Зіткнення найпотужніших імперій перейшло з дипломатичної у військову сферу, тобто війна стала продовженням політики за допомогою інших засобів. 1917 рік стає переломним, змінюються політичні актори, підважуються основоположні принципи існування держав. Одним з центральних стають питання легітимності та права на застосування насилля, до цього – виняткової прерогативи держави. В боротьбу включаються широкі маси цивільного населення, які до цього не брали участі в конфлікті напрому. В одній з доповідей на конференції американський дослідник Джесс Кауфман (Jesse Kauffman) застосував термін «центральноєвропейська громадянська війна» (Central European Civil War) для періоду з 1918 по 1921 роки і винятково для зазначеного регіону. Втім, така ексклюзивність щодо інших регіонів видається не зовсім виправданою. Здається, в історіографії немає заперечень щодо причинно-наслідкового зв'язку між Першою світовою та розпадом імперій, які територіально не обмежувались Центрально-Східною Європою. Термін «Друга велика війна» (The Second Great War) запропонований Дж. Вінтером краще відображає тотальну та всеохопну суть конфлікту – це не чергове громадянське зіткнення, а другий, якісно інший етап безпрецедентної війни.

Протягом багатьох років в теорії і на практиці, Джей Вінтер пропагує транснаціональний, інклюзивний підхід у вивченні Першої світової. На думку дослідника, це дає можливість прослідкувати глобальні процеси, що мали місце в країнах-суперниках, а головне – у фокусі уваги опиняється людина. Вже кілька десятиліть ця тенденція є панівною в західній історіографії конфлікту. Під час лекції, історик неодноразово наголошував на необхідності виходу за межі суто національних наративів в історіописанні нашого регіону. Не секрет, що тогочасні події є наріжними каменями в націотворчих концептах народів та держав регіону. Комусь тоді вдалось відродити втрачену державність, хтось вперше в історії заявив про себе як самостійного гравця. Де знайти точки перетину? Чи взагалі можлива «ненаціональна» історіографія в нашому ре-

гіоні? На думку лектора, над цим варто працювати. Найкращими засобами для подолання відособленості є міжнародні компаративні проекти, що порівнювали би певні соціальні групи або феномени в регіоні. Цей шлях вже пройшли західні дослідники з колишніх країн-суперниць³. Однією з практичних порад було звернути увагу на соціальну історію груп населення, що з'явилися в результаті війни у всіх регіонах: ветерани, інваліди, солдатські вдови. Перспективним також видається дослідження діяльності церков та релігійних організацій в означений період.

Завершив роботу конференції круглий стіл «Народження нового світу: міські досвіди в Східній Європі після 1917» за участі Оксани Дудко, Джошуа Санборна (Joshua Sanborn, США), Сергія Єкельчика, Джея Вінтера та Олени Бетлій. Всі учасники погодились, що наразі в історичних дослідженнях бракує саме міських сюжетів. В свою чергу місто, як середовище яке зазнало чималих змін в соціальній структурі, усталених практиках та повсякденні, дає цікавий та багатовимірний матеріал для досліджень. За словами Оксани Дудко, місто може стати «точкою входу», тим елементом, що підважить відсепаровані національні наративи та дозволить створити інтегровану картину минулого. Війна сформувала нові поділи, що мали вплив на повоєнне життя. Крім того, бруталізація та участь в насильстві вплинула на життєві траєкторії людей. Саме цей соціальний аспект можна дослідити на матеріалах міської історії.

Місто є тим середовищем де розпочинаються революції, звідси вони поширюються, але виникають вони не в вакуумі. З огляду на це, саме соціальна історія міста та містян є однією з найперспективніших галузей на думку Джошуа Санборна. В містах з'являються нові соціальні групи (солдатки, інваліди, біженці тощо), але й традиційні, наприклад, селяни, робітники, знаходяться в нових умовах, що так чи інакше впливає на їх політичний та життєвий вибір.

Підсумовуючи, зазначимо що міські студії та соціальна історія є одними з найперспективніших у вивченні Першої світової війни та її наслідків в Центральній та Східній Європі.

² Запис лекції можна дивитись тут: https://www.youtube.com/watch?v=S__drBTOygQ&app=desktop

³ Один з найкращих прикладів такої співпраці є історіал (музей) Першої світової війни в Перонні (Франція), що має презентує війну з позицій всіх втягнутих в конфлікт сторін. Більше інф. тут: <https://www.historial.fr/en/presentation-2/around-the-historial/>

В історіографії найяскравішим прикладом співпраці є: Paris, London, Berlin 1914-1919: Capital Cities at War. – Ed. By J. Winter and J.-L. Robert. – Cambridge, 1997.